

نغمه وحی

(۲)

اثری دیگر از:

دکتر جواد مسگری

مسگری، جواد، ۱۳۵۳
 نغمه وحی (۲) / از جواد مسگری - مشهد: جامعه قاریان قرآن مشهد، ۱۳۸۴
 ۶۴ ص
 شابک: X-۲-۳-۹۶۸-۹۶۴
 فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا
 کتابنامه: ص ۶۴
 ۱. قرآن - قرائت - موسیقی - راهنمای آموزشی. ۲. قرآن - قرائت، الف. عنوان
 ۲۹۷/۱۵۱۰۷۶
 ن ۵۵۷ م BP ۸۰/۸۷

انتشارات جامعه قاریان قرآن مشهد

عنوان کتاب:	نغمه وحی (۲)
مؤلف:	جواد مسگری
ویراستاری:	جواد احمد پور
نوبت چاپ:	اول ۱۳۸۴
چاپ:	دقت
تیراژ:	۳۰۰۰ جلد
قطع کتاب:	رقعی
قیمت:	ریال
شابک:	X-۲-۳-۹۶۸-۹۶۴

سفارش دهنده:	مؤسسه نشر فرهنگ قرآنی
امور رایانه:	مصطفی مسگری
تایپ:	حسین دهقانی
بالایش صوتی نوارهای اساتید مصری:	مسعود پنجه
طرح جلد:	حمید جلیل نژاد

مراکز توزیع:

۱. مشهد: چهارراه شهدا، جنب مسجد کرامت، پاساژ فیروزه، طبقه پایین نغمه سرای قرآن
 تلفن: (۰۵۱۱) ۲۲۱۴۸۴۳
۲. مشهد: خیابان سناباد، خیابان شهید ابراهیم محبوب، شماره ۴۴ دفتر مرکزی جامعه قاریان قرآن مشهد و
 شعب اتحادیه تشکلهای قرآنی در سراسر کشور
 تلفن: (۰۵۱۱) ۸۴۵۲۰۰۲ - (۰۵۱۱) ۸۴۲۲۴۵۴ نمابر
 صندوق پستی ۹۱۷۳۵-۹۱۴

فهرست

مقدمه ناشر	۷
پیش‌گفتار	۹
مقام در کتب موسیقی قدیمی	۱۰
فصل اول: اصول و مبانی صوت و لحن عرب	۱۶
مفاهیم و عبارات‌شناسی در موسیقی	۱۶
انواع فاصله در موسیقی مقامی عرب	۱۸
فواصل اصلی موسیقی مقام عرب	۲۰
مقام	۲۴
فصل دوم: مقامهایی که اصل آنها دارای ربع پرده است	۳۴
الف) مقام اساسی راست	۳۴
۱) مقام راست	۳۵
۲) مقام سوزناک	۳۶
۳) مقام ماهور	۳۷
۴) مقام نیشابور	۳۷
۵) مقام اصفهان	۳۸
۶) مقام راست کبیر	۳۸
ب) مقام اساسی بیات	۳۹
۱) مقام بیات	۳۹
۲) مقام حسینی	۴۰
۳) مقام بیات شوروی	۴۱
۴) مقام حسینی عشیران	۴۱
۵) مقام نهفت	۴۲
ج) مقام صبا	۴۳
د) مقام اساسی سه‌گاه	۴۴
۱) مقام سه‌گاه	۴۴
۲) مقام عراق	۴۵
۳) مقام هزام	۴۶
۴) مقام بسته نگار	۴۶

۴۷		مقام ارشاد	(۵)
۴۸		مقام اوج	(۶)
۴۹		فصل سوم: مقامهایی که اصل آنها بدون ربع پرده می باشد	
۴۹		مقام اساسی عجم	(الف)
۴۹		مقام عجم	(۱)
۵۰		مقام عجم عشیران	(۲)
۵۰		مقام چهارگاه	(۳)
۵۱		مقام شوق الزا	(۴)
۵۲		مقام سوزدل آرا	(۵)
۵۳		مقام اساسی نهاوند	(ب)
۵۳		مقام نهاوند	(۱)
۵۴		مقام عشاق مصری	(۲)
۵۵		مقام نهاوند مرصع	(۳)
۵۵		مقام نهاوند کبیر	(۴)
۵۵		مقام شوق آور	(۵)
۵۵		مقام فرحفرزا	(۶)
۵۶		مقام اساسی نگریز	(ج)
۵۶		مقام نگریز	(۱)
۵۷		مقام نواثر	(۲)
۵۷		مقام اساسی کرد	(د)
۵۷		مقام کرد	(۱)
۵۸		مقام شوق طرب	(۲)
۵۹		مقام طرز نوین	(۳)
۵۹		مقام شهنار کردی	(۴)
۵۹		مقام صبا زمزم	(هـ)
۵۹		مقام اساسی حجاز	(و)
۶۰		مقام حجاز	(۱)
۶۱		مقام شهنار	(۲)
۶۲		مقام زنگوله	(۳)
۶۲		مقام زنجران	(۴)
۶۴		فهرست منابع	

بسم الله الرحمن الرحيم

قرآن کریم و دبعه بی همتا و نشانه لطف خالق مهربان به خلقی سراپا نیاز که آیات مبارکانش به صراحت و اشارت نشانه جاده بی پایان کمال و اتصال عباد به معبود پگانه، و گره گشای رمز و راز هستی است. اوامر و نواهی آن برخاسته از فطرت و نیاز بشر و این خود رمز ماندگاری و بی ماندی و دلیل علاقمندی، دلیل عشق ورزی برگزیدگان و بزرگان بشریت در طول اعصار و اقطار.

هرگاه که آیتی از آن به صوت فاخر تلاوت شود، از نیوشای آن چنان لذتی به اهل دل چشانده شود که طعم خوش آن تا مدت‌ها زبان‌گشای دل خواهد شد. و این از اعجاز کلام حق است که حتی کفار لجوج قریش را مجذوب خود می ساخت.

آهنگ الفاظ و معانی در آن هماهنگ، معانی غالبه آن، اندیشه و فکرت نواز و ضرب و آهنگ الفاظ و کلمات آن دل‌انگیز و روح‌افزا.

هنر قاری قرآن این است که آن آهنگ هماهنگ را کشف کند. هماهنگ با معنا و سپس با فطرت بشری و این مهم میسر نشود مگر به زدودن زنگار از زلال دل و برطرف کردن آفات و رجس از آن که **لایمسه الا المطهرون** و سپس به آیات رحمانی با چشم دل نگرستن و قرائتی برخاسته از دل نمودن که سخن کز دل برآید لاجرم بر دل نشیند.

آنچه که در این سال‌ها مشاهده می‌کنیم از قرائتها و تلاوتهای زیبای قرآن کریم که بسیاری از آنها گوش‌نواز و تعداد کمتری دل‌نواز، محصول توجه اصحاب قرائت است به آن هماهنگی، بی‌شک هرچه کشف معنا و آهنگ آیات دقیق‌تر و عمیق‌تر باشد، اثر آن نیز بیشتر و عمیق‌تر خواهد بود. در این رهگذر بر قاریان عزیز قرآن است که اولاً و قبل از هر چیز در آماده‌سازی جان و روان خود تلاش کنند تا ظرف پاکیزه‌ای برای آیات الهی باشند و سپس به فراگیری علوم و فنون مورد

نیاز قرائت همت گمارند.

بی‌گمان از مهمترین علوم مورد نیاز آشنایی با نعمات و الحان موزون است که هر آینه بازتاب سخن دل آدمیان است که بی‌واسطه مراد دل خواننده را به شنونده منتقل می‌کند. شناخت و احاطه بر این نعمات و دانستن مفاهیم آنها و انطباق آنها با آیات قرآن با چنان دقت و ظرافتی که به شئونات معنوی آیات شریفه لطمه‌ای وارد نشود، از حساس‌ترین مراحل و بالاترین مدارج در سیر تربیت قاری قرآن است.

در مجموعه حاضر سعی شده است که نغمه‌های مشهور در موسیقی عرب که تاکنون در تلاوت قرآن کریم از آنها استفاده شده به طالبین معرفی شوند و نیز مختصری نوآوری و ابداع در آن گنجانده شده. امید آنکه در مراحل بعدی بتوانیم لایه‌های عمیق‌تری از آموزش الحان مناسب با تلاوت قرآن را به علاقمندان تقدیم نماییم.

مؤلف مجموعه حاضر آقای دکتر حاج جواد مسگری از اساتید و قاریان ممتاز و با سابقه‌ی مشهد مقدس می‌باشند که از سنین کودکی با ارائه تلاوتهای زیبا در جلسات قرآنی مشهد به کسب تجربه همت گماشته‌اند و سپس ضمن اهتمام در شناخت موسیقی سنتی ایران و ردیفهای آن به تحقیق و پژوهش در شناخت موسیقی مقامی عرب پرداخته‌اند و کتاب حاضر یکی از چند تألیف ایشان در این خصوص است.

لازم است که ضمن تقدیر از مؤلف کتاب جناب آقای دکتر مسگری، از دو قاری ممتاز بین‌المللی آقایان حمید و حامد شاکرنژاد که با صدای دلنشین و لحن زیبایی خود قطعات مورد نظر را به آهنگ تلاوت آراسته‌اند و همینطور از جناب آقای دکتر انجم‌شعاع که با سرمایه‌گذاری خود، امکان انتشار این اثر را فراهم آوردند تشکر نماییم.

امید آنکه مورد توجه و استفاده جامعه بزرگ قرآنی کشورمان قرار گیرد و گامی مؤثر در ارتقاء سطح تلاوت قاریان عزیز میهن اسلامی باشد.

سیدعلی سربابی

مدیر مسئول انتشارات

جامعه قاریان قرآن مشهد

تابستان ۱۳۸۴

از لحاظ تاریخی، موسیقی عرب را در دو دوره می‌توان بررسی نمود: دوره قبل از اسلام یا دوران جاهلیت و دوره پس از اسلام. از دوران قبل از اسلام یا عهد جاهلیت عرب، اطلاع چندان دقیق و متقنی از لحن و موسیقی عرب در دست نیست.

آنان در هنگام پرستش بتان، یا در هنگام طواف خانه کعبه سرودهایی می‌خواندند. در مجالس جشن آوازهایی اجرا می‌کردند که آن را هزج می‌نامیدند. آوازهایی بنام حدا و رکیان نیز در میان اعراب در قبل از اسلام شهرت یافته بود. هنگام پرستش بت‌های اطراف خانه کعبه که در تاریخ تعداد آنان را تا سیصد و شصت عدد ذکر کرده‌اند و هنگام ذبح قربانی در پای بتان، آوازهایی می‌خواندند. بنابراین آهنگ‌های مشهور اعراب قبل از اسلام نصب، رکیان، و حدا بوده و بیشتر هنرشان در ادبیات و شعر نمود داشته است.

عقیده اکثر مورخان بر این است که منشاء موسیقی عرب، آهنگ‌ها و ترانه‌های ایرانی بوده است. اکثر خوانندگان و نوازندگان مشهور عرب در قرون اول هجری، توسط خنیاگران و نوازندگان پارسی تبار تعلیم یافته یا اینکه خود اصالتاً ایرانی بوده‌اند. آنان از العان و آهنگ‌هایی که قابلیت تطبیق و تلفیق، با اشعار عربی را دارا بود، در سرودها و آوازهای خود استفاده کردند و پس از مدتی با ظهور خوانندگانی چون نشیط، معبد، سائب و طریس و... در صدر اسلام بتدریج موسیقی عربی با پایه علمی در حجاز پایه‌گذاری شد.

پس از مدتی، تسلط مسلمانان بر سایر بلاد مجاور از جمله ایران، باعث تبادل فرهنگی بیشتری بین ایرانیان و اعراب گشت و موسیقی نیز از این امر مستثنی نبود. گسترش هنر موسیقی ایرانی تا دوران عباسی نیز ادامه یافت. در کتاب الاغانی که از مهمترین کتب درباره شعر و موسیقی در قرون اولیه هجری می‌باشد راجع به این موضوع آمده است:

در عصر عباسی بعد از ظهور نوابغ موسیقی مثل زلز و ابراهیم موصلی و فرزند او اسحاق و

پیداشدن نغمه‌پردازان و غزل‌سرایانی مثل سیداسماعیل حمیری و بشارین برد و... هنر رامشگری به اوج خود رسید و نغمه‌ها و آهنگ‌هایی ساخته شد که اثر آن تا به امروز در شعر و موسیقی عرب باقی مانده است.

بنابراین موسیقی ایران و مضامین سرودهای ایرانی، حتی شعر تازی را دگرگون کرد و قالب و محتوای آن را از خشونت بدوی بیرون آورد و با تمدن و فرهنگ شهری هم‌آهنگ ساخت. تبدلات فرهنگی حتی تا به امروز نیز بین شعراء، موسیقیدانان و سایر هنرمندان کشورها و ملل مختلف ادامه دارد.

مقام در کتب موسیقی قدیمی

می‌گویند که اولین کسی که از واژه مقام در رساله خود استفاده کرد، قطب‌الدین محمودبن ضیاءالدین محمودبن ضیاءالدین مسعود شیرازی (۶۳۴ - ۷۱۰ ه. ق) در رساله درة التاج لغرة الدباج بوده است.

موسیقی‌دانان گذشته، از مقام مفهوم و برداشتهای متعددی داشتند که در این قسمت به‌طور بسیار خلاصه به آن اشاره می‌شود:

انتساب مقامات به منطقة البروج

عده‌ای از موسیقی‌دانان و ادبای گذشته معتقد بودند که مقالات را از دور افلاک گرفته‌اند. اکثر آنان استخراج مقامات را به افلاطون حکیم نسبت می‌دادند. این حکما همچون محمدامین‌بن میرزا زمان بخاری و دوره سفرچی، که از موسیقی‌دانان دربار شاه‌طهماسب (۹۳۰ - ۹۸۴ ه. ق) بوده است، معتقد بودند که بر اثر حرکت افلاک صدا و نوایی ظاهر می‌گردد که حکما از کمال ریاضیات و تصفیه باطن آن را می‌شنیدند. عبدالؤمن بن صفی‌الدین ارموی در بهجت‌الروح در باب چهارم می‌نویسد: روایت کرد شیخ محمد شانکی طاب‌ثراه و جمل الجنة مثواه که هرچند حکماء قدیم موسیقی را از مخلوقات استخراج کرده‌اند، اما سبق‌الامم از نجوم است و محاسبه زیج قدیم چنان‌که دوازده مقام را به دلایل قاطعه به دوازده برج نسبت داده‌اند ... و بیست و چهار شعبه را نیز به

توالی اقسام علی الحق به منازل قمر بیست و هشتگانه نسبت کرده و هر دو شعبه را نیز علی حده به برجی از بروج نسبت داده‌اند و چهل و هشت گوشه را به کواکب سطرلابی مهندسی نسبت کرده مقرر نموده‌اند و شش آوازه را به کواکب سبعة سیاره توجیه کرده‌اند

انتساب مقامات به پیامبران

در سنت یهودیت کهن و عرب پیدایش مقامات را به پیامبران نسبت می‌دادند، چنانچه در بهجت الروح آمده‌است: هر مقامی برخلاف اهل ریاضی از پیغمبری صلوات الله علیه پیدا شده ... حضرت ابوالبشر آدم (ص) در مقام راست رینا ظلمنا انفسنا ... می‌گفتی و حضرت موسی علیه السلام در وادی ایمن در مقام عشاق ناله و مناجات کردی و حضرت یوسف (ع) در قمر چاه و زندان به مقام عراق گریستی و

رابطه مقامات با اقشار جامعه و ملل مختلف

حکمای قدیم معتقد بودند که مقامات و ملودیهای مختلف بر اقشار و ملل مختلف تأثیرات گوناگونی می‌گذارد چنانچه در رساله کرامیه آمده‌است:

و باید دانست که هر مقامی که را خوش آینده است و به کدام طایفه منسوب است.

عشاق و نوا : از مردم سفیدچهره	راست : از اهل علم
سه‌گاه : از مردم سپاهی	حسینی : از برای زنان
پنجگاه و نیشابورک : از برای گندمگون و سرخ‌چهره	چهارگاه : از مردم هند
نوا : از مردم روم	مخالف و عراق : از مردم خراسان
عزال و چهارگاه : از مردم سبزچهره	سه‌گاه و حجاز : از مردم کهن سال
	زنگوله و نیریز : از برای جاهلان

در بهجت الروح نیز صفی‌الدین چنین نگاشته است :

در خدمت درویشان : نوروز عرب و رهاوی و زنگوله

در خدمت ترکان : حجاز و عجم و نوروز اصل و رکب و ایکیات

در خدمت اهل علم : عراق و سه‌گاه و نیشابورک

در خدمت پادشاهان : حسینی و عشاق و بسته‌نگار و زابل و ...
 در پیش عربان و رومیان : نوا و بزرگ و حزان
 در نزد هندیان : همایون و نهفت و زنگوله...

موزیکوتراپی یا بهبود بیماریها با استفاده از مقامات

خواجہ عبدالرحمن ابن سیف‌الدین غزنوی (قرن ۱۰ هـ. ق.) درمان بیماریها را با استفاده از مقامات به منطقه البروج نسبت می‌دهد:
 مقام عشاق فایده دارد برای مرضهای مزمن و مهلک و ... و عشاق از برج عقرب تأثیرش را گرفته ... مقام راست خواندنش از برای مرض فلج و ... نافع است و...

تعلق مقامات به اوقات مختلف شبانه‌روز

مقامات به اوقات بخصوصی از شبانه‌روز تعلق داشته‌اند. به عنوان مثال در طوطی‌نامه عمادبن محمد النعمری چنین آمده‌است:

... چنان‌که ارغنون رهاوی هنگام صبح ساختند، بختک حسینی در طلوع آفتاب نواختند، در راه راست نیم چاشت ایستادند. رگ بوسلیک با چاشت راست نهادند. زمزمه نهانند به وقت استوا چکانند و...

در اکثر رسالات و نسخ فارسی، تعداد مقامات دوازده، شعبات بیست و چهار، آوازه‌ها شش و گوشه‌ها چهل و هشت عنوان می‌شوند.

می‌گویند؛ تعداد مقامات در ابتدا هشت بوده‌است که عبدالقادر ابن غیبی یا سلطان اویس از این تعداد چهار مقام دیگر را شکل داده‌اند. این هشت مقام عبارتند از: راست، عشاق، نوا، حجاز، عراق، حسینی، رهاوی و بوسلیک.

رساله سلطانیة نجمۃ الدین کوکبی بخارایی، مقامات را چنین تفسیر می‌کند:

... و آواز شش است، گردونه، شهناز، گوشت، نوروز، سلمک، مایه.

اما گردونه را از تیزی راست و نرمی عشاق گرفته‌اند و شهناز را از تیزی رهاوی و نرمی بزرگ گرفته‌اند، گوشت را ...

و خواجہ عبدالرحمن ابن سیف‌الدین غزنوی، راجع به تیزی و نرمی چنین می‌نویسد:

بدان که مقصود از فرازونشیب یا پستی و بلندی که شعبه نام نهاده‌اند نرمی و تیزی آواز است. وی در جای دیگر می‌نویسد: ... از آن دو یک شعبه یکی دوگاه است که آن را از نرمی حسینی گرفته‌اند و دیگر محیر که آن از بلندی حسینی پیدا شده ... آنچه اول مذکور شد شعبه است که از نرمی آن مقام برمی‌خیزد، دویم آن است که از تیزی آن حاصل می‌شود

فروست شیرازی تعداد مقامات را در کتاب بحورالالحان ۱۲ مقام ذکر می‌کند:

بدان که قدما را اعتقاد این بوده که حکمای عجم بدموجب بروج اثناعشر دوازده مقامات اختراع کرده‌اند و آن به منزله اصول و ارکان است و اساس آنها مرتباً در این جدول است:

راست	اصفهان	عراق	کوچک
بزرگ	حجاز	بوسلیک	عشاق
حسینی	زنگوله	نوا	رهاوی

و این مقامات را به خیالات خودشان به دوازده برج منسوب ساخته‌اند بدین‌گونه:

راست : حمل	اصفهان : ثور	عراق : جوزا	کوچک : سرطان
بزرگ : اسد	حجاز : سنبله	بوسلیک : میزان	عشاق : عقرب
حسینی : قوس	زنگوله : جدی	نوا : دلو	رهاوی : حوت

و نیز در تعداد شعبات و نام آنها چنین می‌نویسد :

باید دانست که قدما به اوهم خودشان دوازده مقام مذکور را بیست و چهار شعبه موافق ساعات شبانه‌روز قرار داده‌اند، یعنی هر مقامی را دو شعبه کرده‌اند و گویند این شعب را خواجه ابراهیم و اسحق موصلی وضع نموده‌اند.

راست :	مربع	کوچک :	رکب	بوسلیک :	عشیران
	پنجگاه		بیاتی		صبا

اصفهان :	نیریز	بزرگ :	همایون	عشاق :	زابل
	نیشابورک		نهفت		

عراق : مخالف	حجاز : سه گاه	حسینی : دوگاه
مغلوب	حصار	محیر
زنگوله : چهارگاه	نوا : نوروزخارا	رهاوی : نوروزعرب
عزال	ماهور	نوروز عجم

و در باب آواز می نگارد :

دیگر بدان که پس از انتظام مقامات و شعب حکما از هر دو مقامی صدایی فرا گرفته اند و بر آوازی موسوم ساخته اند و آن شش است: (۱) سلمک، (۲) گردانیه، (۳) نوروزاصل، (۴) گوشت، (۵) مایه، (۶) شهنواز و اشعاری در شعب بیست و چهارگانه ذکر نموده است:

مقامات از عدد هشت آمد و چار	دو شعبه هر مقامی راست ناچار
حسینی کنز مقامات است برتر	دوگاه آسند قریش با محیر
مقام راست گنج رنجگاه است	مبوقع لازمش با پسنگاه است
نوا کزوی فتد اندر جهان شور	بود نوروز خارا فرع و مهور
بزرگ آمد چو جنگ ساز کرده	همایون و نهفت از وی دو پرده
رهاوی شد بنوروز عرب رام	بنوروز عجم برد از دل آرام
زاصفاهان کسی کو گردد آگاه	به نیویز و نشابورک برد راه
حجاز آمد یکی نخل ثمردار	سه گاه است و حصار آن نخل را بار
چو سازی پرده عشاق را ساز	نغم در زابل و دراوج پرداز
پس از زنگوله اندر نغمه قوال	نماید چهارگاه آنگاه غزال
حضیضی هست با هر اصل و اوجی	چو دریاکش بود قمری و موجی
عراق عشرت افزا راست مطلوب	گهی روی عراق و گاه مغلوب
چو آمد سولیک از پسوده راز	عشیران و صسبها را داد آواز
مقام کوچک او دانسی توانی	که در ركب و بیاتی بیت خوانی

فرصت شیرازی هر مقامی را دارای تأثیری بر درون انسان می داند:

...بدان که در نفوس به اختلاف هر آوازی را تأثیری هست که چون به مقام خود تلحین کنند،

اثر کلی از آن ظاهر شود. مثلاً:

عشاق و یوسلیک و نوا را تأثیر قوه و شجاعت است.

راست و اصفهان و عراق و نوروز را تأثیری باشد لطیف که فرح و نشاط فزاید.

حسینی و حجاز را تأثیر شوق و ذوق باشد....

ام‌الادوار :

مقام راست در بسیاری از رسالات و نسخ خطی فارسی موسیقی، در رأس دوازده مقام عنوان می‌گردد. چنان‌که محمدفاضل بن علی قاضی سمرقندی در جواهرالعلوم همایونی می‌نویسد: در بین دوازده مقام، راست مقدم است و او را الادوار خوانند.

یا روحانی در رساله خود؛ بیان علم موسیقی و دانستن شعبات آن می‌نویسد:

بدان که راست مقام اول و پدر مقامات است.

در تحفة الادوار نیز چنین نگاشته گردیده است:

و گویند مقام عشاق مقدم است زیرا که وسعت آن زیاده از مقامهای دیگر است. واضح آن است که راست مقدم است و از این جهت او را ام‌الادوار می‌گویند زیرا که بازگشت همه مقامها به راست است و او را یک گاه به این معنی می‌گویند.

و در رساله موسیقی محمد نیشابوری چنین می‌نویسد:

و پرده راست شاه همه پرده‌هاست و همه پرده‌ها از وی گرفته‌اند.